

УДК 37.013.3

В. І. Конаржевська, А. Є. Сіренко

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЯКОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРА

© Конаржевська В. І., 2017
<http://orcid.org/0000-0002-9018-5349>

© Сіренко А. Є., 2017
<http://orcid.org/0000-0003-3145-6679>
<http://doi.org/10.5281/zenodo.1117001>

У статті розглянуто питання, пов'язані з проблемою формування комунікативних якостей військового лідера. Доводиться наукова і практична затребуваність формування вмінь і навичок спілкування військового лідера на основі критичного мислення. Дається аналіз досліджень і публікацій, у яких розглядається феномен критичного мислення, професійна комунікативна культура командира-лідера. Окреслено мету статті: пошук властивостей феномену критичного мислення, що дозволять ефективно сформувати комунікативний каркас військового лідера. Представлено аналіз досліджень і публікацій з визначеної проблематики. У викладенні основного матеріалу дослідження аналізу підлягають комунікативні складові командира-лідера: когнітивні, психологічні та мовні якості, принципи комунікативності, когнітивна та соціально-психологічна поведінка, толерантність, навички аналітико-синтетичної роботи з інформацією, її аналіз, інтерпретування, де важливого значення набуває саме критичний аналіз. Уточнено поняття «критичний» та «критичне мислення». Розглянуто питання, важливі з точки зору критичного мислення, визначено функції критичного мислення.

Ключові слова: *військовий лідер, комунікація, критичне мислення, вміння і навички, якості.*

Конаржевская В. И., Сиренко А. Е. Критическое мышление как составляющая формирования коммуникативных качеств военного лидера

В статье рассмотрены вопросы, связанные с проблемой формирования коммуникативных качеств военного лидера. Обосновывается научная и практическая необходимость формирования умений и навыков общения военного лидера на основе критического мышления. Дается анализ исследований и публикаций, в которых рассматривается феномен критического мышления, профессиональная коммуникативная культура командира-лидера. Определено цель статьи: поиск свойств феномена критического мышления, что позволяет эффективно формировать коммуникативный каркас военного лидера. Представлено анализ исследований и публикаций по данной проблематике. В изложении основного материала исследования анализируются коммуникативные составляющие военного

лидера: когнитивные, психологические и языковые качества, принципы коммуникативности, когнитивное, социально-психологическое поведение, толерантность, умения аналитико-синтетической работы с информацией, ее анализ, интерпретация, где большое значение приобретает именно критический анализ. Уточнено понятие «критический» и «критическое мышление». Рассмотрены вопросы, важные с точки зрения критического мышления, определены функции критического мышления.

Ключевые слова: военный лидер, коммуникация, критическое мышление, умения и навыки, качества.

V. Konarzhevskaya, A. Sirenko Critical thinking as an integral part of formation of military leader's communicative qualities

The article deals with issues related to the formation of the communicative qualities of a military leader, where the necessary component is cognitive and socio-psychological behavior. Communicative competence acts as an integrative quality and provides for the transfer of a professional situation to a humanistic, content-search level. Along with the positive changes in the direction of improving the professional training in the military highschools critical analysis is subject to the unresolved problems. Scientific and practical highly sought of forming of abilities and communicative skills of military leader on the basis of the critical thinking is demonstrated. However, the formation of the future military leader communication skills on the basis of critical thinking has not gained a proper understanding in the scientific research, although, as practice shows, the formation of this competence in the military highschools is an important and necessary condition. The analysis of researches and publications on the phenomenon of critical thinking, and the professional communicative culture of the military-leader is considered. The purpose of the article is outlined: the search for the properties of the phenomenon of critical thinking that will effectively form the communicative base of military leader. The analysis of researches and publications on the determined problem is presented. In the presentation of the main material according to the research, the communicative components of the military-leader are analyzed: cognitive, psychological and linguistic qualities, communicative principles, cognitive and socio-psychological behavior, tolerance, where, in its turn the constructive-reflexive, emotional-volitional and behavioral components are highlighted. In addition, the linguistic laws of influence on the audience, the skills of analytical and synthetic work with information, its analysis, interpretation, mono-discussion on the logic and rationality of the chosen solution are worthy of attention. The critical analysis plays a significant role in the mentioned above concepts. The concept of "critical" and "critical thinking" is specified. The questions, important from the point of view of critical thinking, are considered, the functions of critical thinking are defined.

Key words: military leader, communication, critical thinking, skills and abilities, qualities.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Україна серйозно ставиться до забезпечення своєї обороноздатності, а відтак, майбутній військовий лідер повинен свідомо брати участь у професійній підготовці та розуміти процеси, які відбуваються, не під впливом сліпої віри в авторитети, а особистісного їх обмірковування з різних точок зору. Тому, поряд з позитивними зрушеннями у напрямі покращення професійної підготовки у ВВНЗ критичному аналізу підлягає наявність невирішених проблем. Одним із показників сформованого образу офіцера є присутність лідерських якостей, рівень розвитку яких виражається в ефективному управлінні військовим колективом, здатності справляти комунікативний емоційно-вольовий вплив на підлеглих і на цій підставі домагатися авторитету, організовувати спільну діяльність і ефективно вирішувати службово-бойові завдання.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених теоретико-методологічним основам вищої військової школи (А. Барабанщиков, В. Баранець, П. Корчемний, В. Ягупов), формуванню лідерських якостей офіцерів (В. Вдовюк, Д. Коцеруба, Г. Кривошей, В. Луценко, О. Романовський, Г. Шевченко), психологічним теоріям розвитку критичного мислення людини (Т. Воропай, І. Загашев, С. Заір-Бек, Д. Клустер, С. Король, М. Ліпман, В. Майборода, К. Мередит, Т. Олійник, К. Поппер, В. Попков, В. Ружиейро, Ч. Темпл, О. Тягло, О. Федоров, Д. Халперн, Т. Хачумян, Д. Шакірова, А. Шуман), зокрема критичного мислення військових (О. Марченко, О. Бойко, І. Гамула, Л. Коберський, В. Кожевников, О. Кокун, І. Тунік), комунікативним якостям військових лідерів (Л. Пелепейченко, Г. Петрук, І. Радомський), формування вмій і навичок спілкування майбутнього військового лідера на основі критичного мислення не набула належного осмислення в наукових дослідженнях. Теоретична й практична затребуваність окресленої проблеми та її недостатня розробленість визначили актуальність цього дослідження.

На думку багатьох військових, важливим у службово-бойовій діяльності офіцера є наявність відповідних умінь і навичок, які будуть становити основу як його професійної діяльності, так й створювати образ військового лідера. Незважаючи на значний інтерес до заявленої тематики, проблема комунікативної особистості військового лідера, що буде ґрунтуватися на стратегіях критичного

мислення у професійному та міжособистісному спілкуванні, не є на сьогодні вичерпно з'ясованою.

Формулювання цілей статті. Отже метою статті є пошук тих властивостей феномену критичного мислення, що дозволять швидко та ефективно сформувати комунікативний каркас військового лідера.

Згідно мети у роботі окреслено коло завдань дослідження: 1) розглянути основні комунікативні характеристики військового лідера; 2) проаналізувати якості критичного мислення як психолого-педагогічного феномену, що будуть сприяти створенню блока стратегій професійної та міжособистісної комунікації командира-лідера.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування військового лідерства як перспективної інтегративної системи дозволяє визначити складові роботи з формування критично мислячого, готового до комунікативної взаємодії військового лідера, бо мислення пов'язано з мовою, а мова, у свою чергу, є основним механізмом мислення.

Комунікативне лідерство викликає довіру, переконує, дозволяє розуміти, відчувати мовленнєву ситуацію і ситуацію спілкування, досягати поставленої мети за допомогою мови, не порушуючи при цьому професійно-комунікативної рівноваги. Для того щоб комунікація була успішною, необхідно реалізовувати в ній когнітивні (інформативність, логічність, повноту висвітлення), психологічні (адекватність та умови ситуації, відповідність етичним нормам) та мовні якості (правильність, відповідність нормам мовного етикету), а також спиратися на чотири «максими» принципу комунікативності:

- «максима інформативності, або кількості» – необхідно бути інформативним настільки, наскільки це потрібно;
- «максима істинності, або якості» – не стверджуй того, що є неправда, або для цього немає доказів;
- «максима релевантності, або відношення» – намагайся, щоб твій внесок був відповідним меті обговорення;
- «максима ясності, або засобу викладення» – необхідно бути зрозумілим, варто уникати незрозумілих слів і формулювань, багатозначності та безладу в мові [2, с. 155].

Комунікативна компетентність військового лідера виступає інтегративною особистісно-діяльнісною якістю, сформованість якої забезпечує перенос

професійної ситуації класу «людина – людина» і «людина – група» (за Є. О. Клімовим) на гуманістичний, змістопошуковий рівень. Формування цієї компетентності у ВВНЗ є важлива і необхідна умова, де необхідною складовою виступає когнітивна та соціально-психологічна поведінка.

Когнітивна проявляється у висловленні особистого розумного обґрунтування і вимагання цього від інших; встановленні точної відмінності і зв'язку; побудові аргументованих доказів і контраргументів; висуненні гіпотез; узагальненні; використанні й розпізнаванні критеріїв; сприйнятті взаємовідносин; правильному виведенні суджень; застосуванні аналогій, які підходять; чутливості до контексту; висуненні альтернативних точок зору; побудові логічних висновків. Більшість із названих якостей когнітивної поведінки характеризуються критичністю мислення, а саме: проявом умінь аргументувати, висувати гіпотези, узагальнювати, будувати логічні висновки тощо.

Соціально-психологічна поведінка характеризується рисами, які проявляються в самостійності взаємовідносин з іншими, здатності бачити себе зі сторони, тим самим приборкувати свій егоїзм і поступово наближатися до самокорекції. Завдяки засвоєнню методології самокорекції індивід становиться критично мислячою особистістю, яка відкрита для самовдосконалення і свідомо використовує критерії при виробленні практичних суджень [4, с. 62].

Для уникнення проблематичних ситуацій неодмінним для військового лідера є прояв особистісної толерантності, що проявляється не просто у визнанні точки зору чи поглядів підлеглих, а прийнятті самої людини. Вона визначається через особливість взаємовідносин і міжособистісну взаємодію (емпатію, доброзичливість, аутентичність, самопізнання, рефлексію, гуманність). Як соціальна категорія толерантність проявляється у повазі, визнанні рівноправності, відмові від домінування і насильства. У толерантності виділяються установчо-рефлексивна, емоційно-вольова та поведінкова складові.

Установчо-рефлексивна проявляється у сформованості певної установки на взаємовідношення між членами процесу комунікації, під якою розуміється розвиток усвідомленої стійкої системи відношень з тими проблемами, які цікавлять комунікантів і здатність адекватно оцінювати їхні стосунки.

Емоційно-вольова складова – це ознака сформованості вміння контролювати свої емоції, прояви, сформованість засобів саморегуляції.

Поведінкова толерантність виражається у: повазі до промови іншого; демонстрації взаємопідтримки та підтвердженні того, що позиції комунікантів мають право на існування; відтворенні критичного дослідження інших поглядів; формуванні обґрунтувань на підтримку тієї чи іншої точки зору, навіть у випадку непогодженості з нею; сприйнятті ідей інших учасників спілкування, яке виражається в реакції на ці ідеї. Вона спрямована на відкритість, зміну особистої точки зору заради піклування про інших, розвиток довіри, що є попередньою умовою розвитку в кожній особистості автономності і самоповаги [5, с. 263].

За умови виконання цих вимог військовий лідер отримує можливість говорити і бути почутим, більш повно висловлювати свої думки, проявляти активність, різносторонньо розвиватися, тобто позбутися оболонки замкнутості.

Вартими уваги є також лінгвориторичні закони впливу на аудиторію, обґрунтоване розв'язання проблем і оформлення результатів, володіння навичками аналітико-синтетичної роботи з інформацією, її аналізу, інтерпретування. Під час опрацювання інформації військовий лідер повинен здійснювати:

- 1) відбір потрібної інформації;
- 2) аналіз, систематизацію і узагальнення інформації;
- 3) аналіз отриманої інформації відповідно до отриманого завдання;
- 4) теоретичний і практичний експеримент;
- 5) статистичне опрацювання отриманих даних.

У процесі розуміння інформації неабиякого значення набуває монодискусія (внутрішній діалог) сутність якої полягає у формулюванні низки положень або гіпотез, виділенні «за» і «проти», узгодженні їх з попереднім досвідом, добір доказів, з переконанням внутрішнього опонента, що обране рішення логічніше та раціональніше. Центром аргументації в цих діях є твердження, яке підтримується низкою доказів, кожний з яких, у свою чергу, підкріплюється аргументами. Аргументація виграє, якщо будуть наявні контраргументи. Після внутрішньої дискусії здійснюється формування адекватного судження. Якщо воно не сформоване, виконується додатковий пошук. Навіть коли судження прийняте – етап розв'язання завдання не закінчено, тому що важливим є встановлення зв'язку між результатом і можливими перспективами. Для цього етапу необхідним є співвіднесення нових знань з попереднім досвідом, відомою інформацією аксіоматичного і проблемного плану, а також з невідомими питаннями й урахуванням логічних помилок.

Інтерпретація інформації пов'язана з виявленням проблемних ситуацій, аналізом їх розвитку в ретроспективі з метою дослідження варіантів ймовірного розвитку цих ситуацій у майбутньому з урахуванням зовнішніх чинників і внутрішніх закономірностей. Вона передбачає розгорнуту рефлексію власних контекстів та інтерпретаційних схем, зрештою, отримує форму тлумачення, прогнозує шляхи реалізації проблемних ситуацій, наприклад, розміри можливих негативних чи позитивних наслідків висловлених суджень тощо [6, с. 111]. Як тільки сформувався судження відносно якоїсь ситуації, воно підлягає відкритій критиці, за допомогою якої відбувається знаходження помилок при розв'язанні проблеми. Це сприяє наступному висуненню гіпотези і прискоренню процесу мислення, в якому важливого значення набуває саме критичний аналіз.

Поняття «критичний» розуміється як наявність критики, ґрунтування на перевірці, правдивості, здатність виявляти позитивне до кого-небудь або чого-небудь, вимогливість, аналітичність, аналіз [8, с. 351]. Критика передбачає обговорення, розбір з метою оцінки позитивних якостей, вилучення і виправлення недоліків [8, с. 350], або оцінювання проблемного міркування. Отже, ключовими словами поняття «критичний» є: перевірочний, оцінний, аналізуючий, вимогливий, поняття «критика» – обговорення, оцінювання, вилучення, виправлення, перевірка.

Основна мета критики вбачається у виявленні недоліків, формуванні доведень та інших видів надійного розмірковування. Критика має бути виразною, обґрунтованою, несуперечливою, вільною і відповідальною, заперечувати критиканство, тобто бути конструктивною. Досягнути переконливості та незаперечливості критика може тільки за умов її теоретичного обґрунтування. За видами критика поділяється на: явну, що спрямована на виявлення недоліків певного розмірковування, і неявну – висунення сумнівів у його надійності, за формою – на: критику-похвалу, критику-надію, критику-натяк, критику-стимулювання, критику-аналогію, критику-співпереживання, критику-докір, критику-зауваження. Такі критичні форми можна використовувати залежно від наміру особистості піддати щось критиці, грамотне використання і сприйняття якої дозволяє формувати важливий елемент стратегічного або теоретичного стилю мислення, що є ознакою критичності мислення (виклик власному процесу мислення і мислення оточуючих) [1, с. 177–196].

На сьогоднішній день науковці, педагоги, політичні діячі багатьох країн світу доводять значущість критичного мислення для успішного функціонування сучасної людини в професійній діяльності. Навчання в атмосфері формування критичного мислення культивує в особистості адекватну самооцінку, уміння співпрацювати, спілкуватися, добирати й оцінювати інформацію, толерантність тощо. Ідеальне критичне мислення дозволяє гнучко мислити, бути справедливим в оцінюванні, розсудливим у судженнях, вияснити причини і вирішувати складні питання. О. Тягло зауважує, що воно впливає із усвідомлення наявності помилок і похибок у людському пізнанні [9, с. 15].

Аналіз наукових джерел (О. Белкіна-Ковальчук, Дж. Браус, Т. Воропай, В. Корженко, О. Коржуєв, С. Король, М. Ліпман, В. Майборода, О. Марченко, К. Мередит, Т. Олійник, В. Попков, В. Ружиейро, Д. Стіл, Ч. Темпл, О. Тягло, О. Федоров, Д. Халперн, Д. Шакірова, Д. Шаров, А. Шуман), в яких визначено поняття критичного мислення, дає підстави свідчити про складність і багатогранність цього явища. Не зважаючи на розбіжність, існуючі формулювання критичного мислення в теоретичній абстракції можуть існувати окремо одна від одної, але в реальному житті вони нерозривні і на їхнє формування можна впливати.

Завдяки узагальненню різних підходів до розкриття сутності критичного мислення, розуміємо його як особливий вид розумової діяльності спрямований на: вироблення стратегій прийняття рішень у проблемних ситуаціях на основі здобуття і опрацювання інформації; здійснення рефлексивних дій (аналітичних, контролювальних, оцінних) стосовно будь-якого об'єкта чи явища, у тому числі власного процесу мислення; виважений аналіз різних думок і поглядів, виявлення власної позиції, об'єктивне оцінювання результатів як своєї, так і сторонньої діяльності.

Критичне мислення розглядається науковцями через критичні питання, здатності ставити ці питання і оперативно на них відповідати. Найбільш важливими серед таких, з точки зору критичного мислення, є: 1) яка сутність обговорюваної проблеми і який пропонується висновок?; 2) які підстави для прийняття висновку?; 3) у чому полягає конфлікт і які базові припущення?; 4) які помилки в розмірковуваннях?; 5) які існують якісні аргументи?; 6) яка цінна інформація пропущена?; 7) які розумні додаткові докази відносно питання можна використати? [11, с. 25-27]. Перелічені питання можна об'єднати у три

групи: (I) 1-2 питання – аналіз та ідентифікація; (II) 3-5 питання – інтерпретація та розуміння; (III) 6-7 питання – оцінювання (перш ніж висловлювати думку щодо аргументу, його необхідно проаналізувати і зрозуміти).

Зазначенні якості характеризуються інтелектуальною маневреністю, які можна розділити на: інформаційно-гностичні (вміння аналізувати, порівнювати, аргументувати, конкретизувати тощо), дослідницькі (доводити, спростовувати тощо) та контрольно-оцінні (вміння відтворювати самоконтроль, рефлексивні дії, оцінювати і самооцінювати дії). Ці якості відображаються у функціях критичного мислення (1) стимулювання (формулювання нових пропозицій у судженнях і рішеннях); (2) коригування (уточнення інформації на основі критичного аналізу); (3) прогнозування (визначення у попередньому аналізі перебігу та результатів діяльності); (4) оцінно-перевірочна (пізнавальна діяльність, що спрямована на контроль істинності знань) [3, с. 108] (5) соціально-особистісна (реалізація громадянських цінностей та цілей, яка за умов втрати людиною екзистенційних цінностей набуває нового значення для функціонування військового лідера).

Ідеальне критичне мислення дозволяє гнучко мислити, бути справедливим в оцінюванні, розсудливим у судженнях, вияснити причини і вирішувати складні питання, самовдосконалюватися.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Отже, комунікативна особистість військового лідера вміщує когнітивні, психологічні та мовні якості і відрізняється такими неодмінними рисами як: критичний розум, усвідомлена психічна саморегуляція, здатність здійснювати контрольно-оцінну діяльність своїх і чужих вчинків тощо. Тобто критично мислячий командир-лідер поруч зі своїми когнітивними якостями формує в собі якості етичні, а саме: особистісні думки у вигляді переконливих для інших аргументів, і не вважає достатніми інтуїцію та самоочевидність.

Перспективою подальших розвідок є необхідність вивчення досліджуваної проблеми, зокрема визначення і забезпечення педагогічних умов формування критичного мислення майбутніх військових лідерів та розробка проблеми змісту роботи щодо формування їхніх комунікативних якостей на основі сформованого критичного мислення.

Література

1. Васильев Н. Н. Тренинг профессиональных коммуникаций в психологической практике. СПб. : Речь, 2005. 283 с.
2. Величковский Б. М. Когнитивная наука : Основы психологии познания : в 2 т. М. : Смысл: Издательский центр «Академия», 2006. Т. 2. 432 с.
3. Король С. А. К классификации особенностей критичности мышления // Вопросы психологи. 1981. № 4. С. 108–111
4. Ліпман М. Значення філософії для демократії обговорення // Рідна школа. 2001. № 4 (855). С. 61–64
5. Мовна комунікація в діяльності сил охорони правопорядку: Теоретичні засади галузевої комунікації: монографія. Харків, 2008. 270 с.
6. Новичков В. Е. Прогнозный анализ и интерпретация информации – методологическая основа деятельности государственного служащего (уголовно-политический аспект) : тез. выст. первой Междун. науч.-практ. конф. [“Государственная и муниципальная служба: состояние, проблемы и перспективы реформирования”], (Курск, 21 февр. 2003 г.). Курск, 2003. С. 110–113.
7. Рябоконеv С. А. Психологические основы публичных выступлений и полемического общения военного руководителя. 2017. Режим доступа : <https://docviewer.yandex.ru/view/0/>
8. Словник української мови / ред. колег. : І. К. Білодід (голова) та ін. К.; Наукова думка, 1973. Т. 4. 840 с.
9. Тягло А.В. Критическое мышление на основе элементарной логики. Х. 2001. 211 с.
10. Чуешов В. И. О современных горизонтах понимания аргументации, или к вопросу о природе философии аргументации. *Логика и развитие научного знания* : [межвузовский сборник под ред. : И. Н. Бродского, Я. А. Сменина]. С-Петербург, 1992. С. 153–165.
11. Ruggiero V. R. Beyond feelings. 5-th ed. Mountain View : Mayfield, 1998. XVI. 223 p.